

тэрміны маюць сінанімічны характар, але насамрэч гэта не так. Тэрмін “нацыянальная кніга” у большасці краін свету асэнсоўваецца як палітанімічны; а беларуская кніга – як этнанімічны, які сведчыць аб аднясенні кнігі да пэўнага народу (нацыі), а не краіны.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Парашкоў С. А. Гісторыя беларускай культуры / С. А. Парашкоў. – Мн. : Беларус. навука, 2003. – С. 5.
2. Лыч Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мн. : НКФ “Экаперспектыва”, 1996. – С. 42.
3. Карский Е. Ф. Белорусы. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словестности / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1993. – С. 343.
4. Мальдзіс А. В. Што лічыць бібліяграфічнай рэдкасцю ва ўмовах Беларусі? / А. В. Мальдзіс // Матэрыялы Першых кнігазнаўчых чытанняў (Мінск, 15 верасня 1998 г.) / Нац. б-ка Беларусі. – Мн., 2000. – С. 127.
5. Игнатович П. Г. Этнические основания культуры / Игнатович П. Г., Чернявская Ю. В. – Мн. : “Технопринт”, 2001. – С. 80.
6. Лыч Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мн. : НКФ “Экаперспектыва”, 1996. – С. 40.
7. Тамсама, с. 30.
8. Журавский А. И. 450 лет белорусского книгопечатания / А. И. Журавский, А. Н. Булыко // Книга. Исслед. и материалы. – М., 1967. – Сб. 14. – С. 105.
9. Галенченко Г. Я. История белорусского книгопечатания XVI–XVIII веков (кирилловского) : дис. ... канд. ист. наук. / Галенченко Г. Я. – М., 1965. – С. 15–16.
10. Умецкая Е. С. История книгопечатания в Белоруссии в первой трети XIX века (1861–1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Умецкая Е. С. – Мн., 1977. – С. 19.

ГІСТОРЫЯ КНІЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ: ПРАБЛЕМЫ І ПЕРСПЕКТЫВЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

*Нікалаеў Мікалай Віктаравіч, доктар філалагічных навук,
прафесар, загадчык аддзела рэдкай кнігі Расійскай нацыянальнай
бібліятэкі*

 саблівасцю і істотным недахопам усёй беларускай гістарыяграфіі з’яўляецца адсутнасць добрай аўтарскай манаграфіі палітычнай гісторыі беларускага народу. У нейкай ступені гэты недахоп кампенсуецца толькі паслядоўным і адносна поўным курсам гісторыі беларускай кніжнасці Вацлава Ластоўскага [1]. Таму на этапе станаўлення нацыянальнай гістарыяграфіі значэнне працы В. Ластоўскага для Беларусі можна параўнаць са значэннем М. Карамзіна, С. Салаўёва ці В. Ключоўскага для Расіі,

М. Грушэўскага для Украіны альбо А. Шапокі для Летувы.

Яшчэ ад часоў СССР і аж да сёння ў грамадскай свядомасці, а часам у навуцы, назіраецца тэндэнцыя, агульная для беларусаў і лету-вісаў, спадчыну разглядаць так, што спадкаемцам палітычнай гісторыі Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ) прызнаецца найперш Летува. Што да поглядаў на нацыянальную гісторыю і мінулае нацыянальнай культуры Беларусі, яны і зараз у значнай ступені залежаць ад стану вывучанасці менавіта кніжнай культуры. Зыходзячы з гэтага, мы можам казаць пра асабліва ўважлівыя адносіны да прадмета, найбольш зацікаўленым карыстальнікам якога з'яўляецца вышэйшая школа (не толькі свецкая, але і навучальныя ўстановы розных канфесій). Масавым спажывцом ведаў пра гісторыю кніжнай культуры застаюцца настаўнікі і краязнаўцы, працаўнікі выдавецтваў, бібліятэкары. Каб задаволіць запыты гэтых асобаў і ўстаноў, плённа, але разрознена працуюць на Беларусі аддзелы рэдкіх кніг Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ) і Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук (ЦНБ НАН Беларусі) у Мінску, аддзел рэдкіх кніг Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея, аддзел рэдкіх кніг Беларускага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, Музей гісторыі беларускага кнігадрукавання ў Полацку. Акрамя гэтага, гісторыя кніжнасці ВКЛ з'яўляецца прадметам вывучэння многіх даследчыкаў у Польшчы, Расіі, Летуве і на Украіне. Пастараемся акрэсліць праблемы і перспектывы гэтай не надта вялікай інтэрнацыянальнай супольнасці.

Ад часу выхаду кнігі В. Ластоўскага прайшло 80 год, у навуцы шмат што змянілася: набыліся новыя факты, з'явіліся новыя канцэпцыі і падыходы. Праблему дапаўнення “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі” новым фактычным (бібліяграфічным) матэрыялам у значнай частцы вырашыла фундаментальная праца Георгія Галенчанкі [2], аднак і пасля яе выхаду прайшло ўжо 20 гадоў. Каталог Г. Галенчанкі з'яўляецца зводным, г. зн. улічвае захаваныя экзemplяры ў розных сховішчах свету. Надышоў час выдаць яго электронную версію з інтэрфейсам, які б даваў магчымасць рабіць дапаўненні (абнаўленні). Натаваць і рабіць даступнай інфармацыю аб новазнойдзеных асобніках рэдкіх кніг, рыхтаваць новыя электронныя версіі гістарычнай часткі нацыянальнага рэпертуару (менавіта рэпертуару ВКЛ) – справа гонару НББ. Паколькі гэтай жа справай грунтоўна займаюцца ў Польшчы, а таксама некалькі навуковых устаноў у Летуве, патрэбна міжнародная каардынацыя. Узорам (хай сабе і не самым дасканалым) можа быць супрацоўніцтва вучоных розных краін пры вывучэнні і выданні Літоўскай Метрыкі. Каталог “Кніга Беларусі”, як і ўсе існуючыя сёння зводныя каталогі, быў створаны ў “дакамп'ютэрованную” эпоху. Тым часам новыя тэхналогіі прынеслі бібліяграфіі і станючыя, і адмоўныя наступствы. Ператварэнне зводнага каталогу ў базу даных цягне за сабой не толькі тэхніка-метадычнае пераўзбраенне, але і змену “ідэалогіі” гэтага кірунку бібліяграфічнай дзейнасці.

Рукапісная кніга

Палявая археаграфія, якая ў XIX і нават у XX стст. з'яўлялася крыніцай паступлення старых выданняў, ужо амаль не прыносіць новых знаходак. На першы план працы калектываў сховішчаў рэдкіх кніг і даследчыкаў выходзіць археаграфія камеральнаяя – г. зн. апісанні кніг, якія ўжо сабраныя, апрацоўка калекцый, вылучэнне і вывучэнне асобных гістарычных комплексаў (асобных скрыпторыяў, кнігазбораў, пераплетных майстэрняў, etc.). Вынікам працы могуць быць каталогі, навуковыя артыкулы, манаграфіі. Добры прыклад – праца над каталагаваннем рукапісаў татараў, што жылі ў межах ВКЛ і карысталіся арабскай графікай. У 2000–2005 гг. практычна ўся іх спадчына, што захоўваецца ў Польшчы, Беларусі і Летуве, была зафіксавана ў трох каталогах, якія выйшлі ў гэтых краінах. Колькасць існуючых манускрыптаў параўнальна невялікая, што і спрыяла поспеху: у беларускім каталогу занатавана 14 рукапісаў [3], у польскім – 128 помнікаў [4] і, нарэшце, 62 помнікі – у сённяшняй Летуве [5].

Вядома, рукапісы татараў складаюць вельмі малы працэнт ад усіх рукапісных кніг ВКЛ, але складанне такога кшталту каталогаў для іншых частак рэпертуару рукапіснай спадчыны гэтай сярэднявечнай дзяржавы цалкам магчыма. Гэта могуць быць зводныя каталогі альбо каталогі на часткі рэпертуару (праз увесь час існавання ВКЛ), напрыклад: богаслужбовыя рукапісы, зборнікі, ужытковая кніга і г. д., альбо на ўвесь рэпертуар па храналогіі: усё XV ст., 1-я і 2-я палова XVI ст.; XVII ст., зважаючы на вялікую колькасць помнікаў, па чвэрцях.

Найбольшыя напрацоўкі і дасягненні ў справе апісання рукапіснай спадчыны ВКЛ маюць украінскія і расійскія даследчыкі. Аднак апошнія часта не бачылі мяжы паміж кніжнасцю ВКЛ і ўсходне-рускіх княстваў і далучалі заходне-рускія помнікі да агульнага рэпертуарнага шэрагу [6], хаця часам гэта няўвага быццам бы вынікала з арганізацыі даследаванага матэрыялу, напрыклад, у каталогу Ю. Шчапава [7]. Летува ў гэтым пытанні не асабліва зацікаўлена хоць бы таму, што да XVIII ст. рукапісныя кнігі на літоўскай мове невядомыя.

Істотным укладам у кнігазнаўства ВКЛ стаў каталог музычных рукапісаў Юрыя Ясіноўскага [8]. На жаль, тыя два экзemplяры, якія ёсць на Беларусі, ніякім чынам не задавальняюць патрэбы даследчыкаў. Тым часам спалучэнне знаходак беларускіх музыказнаўцаў і напрацовак Юрыя Ясіноўскага дазволіла б падрыхтаваць новы, зводны каталог не толькі рукапісных, але і старадрукаваных музычных кніг часоў ВКЛ.

Важнае значэнне набывае новы від працы: высвятленне сённяшняга месца знаходжання рэшткаў гістарычных кнігазбораў, а таксама рукапісная кніга ў гістарычных кнігазборах. Гэтая праца вымагае аналізу фондаў вельмі многіх бібліятэк, паколькі кніга, аднойчы з'явіўшыся на свет, нейкі час пераходзіць з рук у рукі, а потым асядае ў дзяржаўных, грамадскіх, альбо прыватных сховішчах [9]. Пры гэтым

вынікі могуць быць дзівосна нечаканымі. Напрыклад, удзельнікі канферэнцыі 2004 г. “Санкт-Пецярбург і беларуская культура” слушалі вельмі змястоўны даклад супрацоўніка Расійскай нацыянальнай бібліятэкі Сяргея Жамайціса, які знайшоў сённяшняе месца захоўвання 5 рукапісных кніг, якія ў XV ст. (!) належылі магнатам Солтанам, і паставіў пытанне аб прыналежнасці да гэтага самага кнігазбору славутага Кіеўскага псалтыра [10]. Плённыя вынікі атрымалі віленскія даследчыкі Надзея Марозава і Сяргей Цямчын, паспрабаваўшы ўдакладніць датаванне і вызначыць сённяшняе месца захоўвання самых старажытных рукапісных кніг Супрасльскага манастыра [11].

Пры даследаванні рукапіснай кнігі ўсё часцей – і надзвычай плёна – прымяняецца комплексны падыход – спалучэнне гістарычнага аналізу асяроддзя, сямейнай гісторыі, мастацтвазнаўчых характарыстык. Прыкладам комплекснага падыходу да вывучэння рукапіснай кнігі хутка можа стаць Слуцкае Евангелле: розныя асаблівасці гэтага выдатнага помніка аналізуюцца ў артыкулах гэтага зборніка. Аднак галоўная праца – вызначыць месца і значэнне Слуцкага Евангелля ў сістэме кніжнай культуры ВКЛ – яшчэ наперадзе.

У апошнія гады некалькі беларускіх помнікаў рабіліся прадметам такога аналізу, што дало добрыя вынікі. Найперш гэта вывучэнне Лаўрышаўскага евангелля ў працах кракаўскай даследчыцы Маўгажаты Смораг-Ружыцкай і маскоўскай даследчыцы Л. Яўсеевай [12]. Тая самая Смораг-Ружыцкая ў наступнай сваёй манаграфіі дэталёва апісала мастацкую аздабу іншага выдатнага помніка раннесярэднявечнай рукапіснай кніжнасці – Псалтыра Гертруды – аднак ніяк не адрэагавала на гіпотэзу Віктара Шматава аб тым, што частка мініяцюр гэтага кодэксу магда быць зроблена ў беларускім Тураве [13]. Яшчэ адзін прыклад – Радзівілаўскі летапіс. Нядаўняе другое, поўнаколернае факсімільнае выданне стымулявала новую хвалю даследаванняў гісторыі гэтага помніка. Так, удалося патлумачыць прыпіску “У нас на Белоозере”, якую М. У. Кукушкіна лічыла вызначальнай для лакалізацыі месца стварэння помніка [14]. Згодна з гіпотэзай С. Жамайціса багата ўпрыгожаны кодэкс Радзівілаўскага летапісу мог быць спецыяльна выкананым падарункам да шлюбу (каля 1502–1503 гг.) наваградскага ваяводы Альбрэхта Гаштольда і Соф’і, дачкі князя Міхаіла Свірскага, які збег у ВКЛ з-пад апекі маскоўскіх князёў. Пры гэтым тэкст летапісу прывёз з Белоозера, магчыма, яшчэ бацька Міхаіла, князь Васіль Вярэйскі. А надпіс на палях рукапісу “У нас на Белоозере” сведчыць пра тое, што князь не забываўся аб сваіх, хаця і адабраных маскоўскім гаспадаром, уладаннях.

Вывучэнне сярэднявечнага мастацтва Беларусі немагчыма без падрыхтоўкі (сумесна з гісторыкамі кнігі і мастацтвазнаўцамі) каталога аздабленых рукапісных кніг, якія тут бытавалі, нахштальт таго, што зрабіў А. П. Запасака па рукапіснай кнізе Украіны [15]. Дарэчы, у каталог А. Запаскі трапілі і некалькі беларускіх рукапісаў і кнігі, створаныя на Украіне, але адразу ж вывезеныя на Беларусь, якія доўгі час тут бытавалі, робячыся састаўной часткай культуры гэтай

краіны (напрыклад, Кіеўскі псалтыр).

На 2007 г. прыпадае 500-гадовы юбілей “Дзесятаглаву” – выдатнай працы каліграфа і бібліста Мацея Іаанавіча, альбо Мацея Дзесятага. Мастоцкая аздаба зборніка біблейных кніг Стэфага і Новага заветаў робіць яго гэтадэўрам сусветнага значэння.

Працу над “Дзесятаглавам” Мацей пачаў у 1502 г. у Вільні, а скончыў у 1507 г. у Супрасльскім манастыры. У 1631 г. Стэфан Каханевіч, перапісваючы Супрасльскі Памяннік, дапісаў па бласлаўленні супрасльскага архімандрыта Аляксея Дубовіча: “Род з Тарапта места з Масквы, шляхетнага Мацея Іаанавіча, які напісаў і надаў у манастыр Супрасльскі кнігу вялікую, рэкомую Дзесятаглаў. У лета ад стварэння свету 7015, року господня 1507-е”. На адгорце ўклейкі такая заўвага: “Глядзі: гэты род, можа сто і больш гадоў не знаходзіўся ў памянніку Супрасльскім сярод запісаных душ. І ці было якое-нібудзь ранейшых страіцеляў гэтай святой абіцелі альбо не было старанне аб памінанні гэтага рода, Бог ведае. Аднак за воляі цяперашняга яго міласці айца Аляксея Дубовіча, архімандрыта Віленскага і Супрасльскага, дзеля не забвенія і памінання тут унісаны”. Чаму памяць пра кнігапісца Мацея Іаанавіча, альбо Мацея Дзесятага, не была ўключана ў Супрасльскі Памяннік адразу пасля яго смерці — невядома. Магчыма, што ён, адышоўшы ў манастыр для кнігапісання і перакладчыцкай працы, так і не быў пастрыжаны ў манахі (Мацей Іаанавіч – імя свецкае, другога ён не паведамаў) і “непамінанне” было яму помстай за гэта? Магчыма, аднак, што ён прыняў манаства пасля напісання “Дзесятаглава” і ўпісаны ў памяннік пад новым (манаскім) імем. А ў 1631 г. пра гэта ўжо не памяталі, і зрабілі памінальны запіс, абапіраючыся на звесткі з перапісанай Мацеем кнігі “Дзесятаглава”.

Вывучыць усе магчымыя абставіны, звязаныя з лёсам сучасніка Ф. Скарыны, кнігапісца Мацея Іаанавіча – важная і актуальная менавіта сёння задача. Варта, на нашу думку, ушанаваць юбілей славутага рукапісу асобнай навуковай канферэнцыяй.

Нашмат лепш, чым рукапісы, даследаваны беларускія старадрукі. Хаця практыка паказала, што можна пісаць гісторыю культуры ВКЛ, ігнаруючы цэлы пласт рукапіснай кніжнасці і грунтуючыся галоўным чынам на прадукцыі мясцовых друкарняў і прывязаныя (таксама пераважна друкаваныя) кнігі. Атрымаецца малюнак хай сабе багаты і прыгожы, як у абагульняючай манаграфіі М. Б. Тапольскай “Грамадства і культура ў Вялікім княстве Літоўскім ад XV да XVIII ст.” [16], але падобны на адбітак крываго лустэрка. Прычына гэтага – такая самая недаацэнка кірылічнай кніжнасці ў польскай даследчыцы, як і ў працы В. Ластоўскага – да кніжнасці лацінска-польскай.

Старадрукаваная кніга

Для папуляразацыі ведаў пра старадрукі важнае значэнне маюць выставы гэтых помнікаў з друкаваным каталогам экспанатаў. Такія каталогі робяцца адпраўным пунктам для комплекснага вывучэння таго ці іншага аспекта кніжнай культуры: дзейнасці адной друкарні, выдавецкай прадукцыі на патрэбу якой-небудзь канфесіі і да т. п.

Падрыхтоўка выставы і друкавання каталогу патрабуюць значных інтэлектуальных і фінансавых рэсурсаў (намаганняў), таму яны ладзяцца рэдка. Апошняя вядомая нам выстава з каталогам прайшла амаль дзесяць гадоў таму [17]. Прыклад удалага здзяйснення тэматычнага падыходу – манаграфія ольштынскай даследчыцы З. Ярашэвіч-Пераслаўцаў. Яна вывучала ўвесь комплекс стараабраднай кніжнасці і дасягнула ў гэтым выдатных поспехаў [18]. Ад часу выхаду ейнае кнігі прайшло дзесяць гадоў, але выкарыстаць яе дасягненні для арганізацыі адпаведнай выставы, каб акрэсліць месца вельмі спецыфічнай друкаванай прадукцыі старавераў у кніжнасці даўняй Беларусі, пакуль ніводная ўстанова не паспяшалася.

З 1888 г., пачынаючы ад грунтоўнай манаграфіі П. Уладзімірава, прысвечанай Францыску Скарыне [19], назапашваецца шэраг даследаванняў пра асобных друкароў і друкарні. Дасягненні за амаль 120 год істотныя, але далёка не поўныя. Манаграфічныя даследаванні маюць: друкарня ў Супраслі [20], першая нявіжская друкарня і Васіль Цяпінскі [21], друкарня віленскага універсітэта [22], друкарня братоў Мамонічаў [23], друкары Пётр Мсціславец, Спірыдон Собаль [24].

Праца з архіўнымі дакументамі і паасобнікамі са старых, вядомых ужо кнігасховішчаў, дала шмат новых знаходак. Адсюль актуальная задача сённяшняга дня – напісаць манаграфіі пра друкароў і друкарні на новым узроўні, як гэта адбылося ўжо з першадрукаром – кніга Я. Неміроўскага на парадак пераўзыходзіць працы ўсіх папярэднікаў [25]. Апошнія знаходкі дазволілі ўдакладніць біяграфіі тыпографіаў, даціроўкі асобных выданняў, увесці ў навуковы ўжытак невядомыя раней у бібліяграфічных крыніцах паасобнікі, а часам і асобныя выданні. Напрыклад, пішучы манаграфічны артыкул аб Спірыдоне Собалі, А. Зярнова не ведала, што для падтрымкі выдавецкіх пачынанняў валацкага гаспадара Мацея Бесараба ён паехаў у Валахію і памёр там у канцы 1645 г. [26]. Пасля выхаду працы А. Зярновай дзякуючы польскаму даследчыку Э. Ружыцкаму стаў вядомы і тэстамент Спірыдона Собаля, напісаны ў Магілёве на пачатку лютага 1645 г. Двум сваім малодшым сынам – яшчэ непаўналетнім Івану і Лявонцію – ён пакідаў між іншым «... па 600 паасобнікаў незакончнага друкам “Апостала”» (усяго, такім чынам, 1200). Эдвард Ружыцкі лічыць, што памянёны незакончаны “Апостал” быў другім тыражом “Апостала” 1638 г. [27]. У тэстаменце С. Собаля паведамляецца аб ліквідацыі пазыкі ў 300 коп літоўскіх грошай срэбрам ігумену Куцеінскага манастыра Іаілю Труцэвічу. Гэта магло стаць прычынай разрыву С. Собаля з Куцеінскай і Буйніцкай друкарнямі, але магло быць і вынікам разрыву.

Невядомае Хв. Ляшэвічу выданне Лявона Мамоніча знойдзена намі летась у Курніку (Польшча): *Zywot Blogoslawionego Iana Kapist-rana zakonu s. Franciszka regulari obseruantiae fundatora w Polsce Obseruantow abo jako pospolicie zowia oycow bernardinow krotko zebrany. W Wilnie, w drukarni Leona Mamonicza Roku 1623.* На адвароце тыту-

ла цікавы дрэварыт з выявай Яна Капістрануса, які стаіць на целах пераможаных турак (рэфлексія на Хацім?). Гэтая знаходка дазваляе ўдакладніць тэрмін існавання друкарні Мамонічаў, прынамсі павялічыць яго на адзін год у параўнанні з Хв. Ільшэвічам [28].

Напісанне манаграфій па выдавецтвах немагчыма без каталогаў старадрукаў. Апошнімі каштоўнымі ўнёскамі тут былі працы даследчыкаў з Летувы С. і Д. Нарбутаў – каталог лацінскамоўных выданняў XVII ст. [29], а таксама каталог выданняў XV–XVI ст. з невялікага, але цікавага збору Гродзенскага музея [30].

Манаграфічнага даследавання яшчэ чакаюць друкарні Любчы, Куцейна, Гродна, Брэста, Пінска, Полацка, Магілёва, Слуцка, нясвіжская першая і асабліва нясвіжская другая. Важны крок у адным з гэтых накірункаў (па вывучэнні Гродзенскай друкарні) зрабіла Г. Кірэва: выяўлена 19 выданняў у 22 паасобніках у фондах НББ. НББ вядзе праграму і мае да 2000 запісаў па розных друкарнях [31].

Бібліятэкі

У апошні час прадметам ўважлівага вывучэння даследчыкаў з Польшчы, Беларусі, Украіны, Летувы і Расіі сталі бібліятэкі розных каталіцкіх ордэнаў, а таксама прыватныя кнігазборы магнатаў і шляхты ВКЛ [32]. Аднак гэты сегмент гісторыі кніжнай культуры можна залічыць да найменш вывучаных. Пры сістэматычнай і мэтанакіраванай працы ў сучасных сховішчах магчымыя знаходкі новых частак гістарычных бібліятэк. Нядаўна да спісу захаваных кніг з бібліятэкі вялікага князя і караля Жыгімонта Аўгуста [33] дадаліся яшчэ сто паасобнікаў, знойдзеных у Санкт-Пецярбургу Марыяй Ткачэнка.

Архіўныя пошукі таксама даюць багата матэрыялаў для рэканструкцыі кніжнай культуры розных часоў. Найбольшае дасягненне апошняга часу – манаграфічнае даследаванне Лілі Коўкель, прысвечанае прыватным кнігазборам на гарадзеншчыне і іх трагічным лёсам [34]. Пастаянна працуюць над рэканструкцыяй лёсаў бібліятэк Арвідас Пацявічус у Вільні, Івона Петшкевіч у Кракаве, Іаланта Гвёздзік у Катавіцах. Так, на кнігазнаўчай канферэнцыі ў Познані ў 2005 г. Арвідас Пацявічус абвясціў аб знаходцы ў Віленскім універсітэце Каталога бібліятэкі бенедыктынскага манастыра Монтэ-Касіна з Гарадзішча 1783 г. – гэты манастыр побач з Пінскам, цяпер разбураны, быў важным цэнтрам кантактаў Беларусі з Італіяй.

Вялікую бібліятэку меў картузіянскі манастыр у Бярозе Картузскай каля Брэста – манахі прыйшлі сюды ў XVII ст. з Кельна дзякуючы фундацыі Казіміра Лявона Сапегі. Пры скасаванні манастыра ў пачатку XIX ст. у ім было 1303 друкаваных кнігі і больш за 100 рукапісаў. У Вільні ў Дзяржаўным гістарычным архіве захаваўся стары каталог гэтай бібліятэкі (шыфр 694-1-3675), ён надрукаваны як дадатак да спецыяльнай працы таруньскага даследчыка К. Нежвіцкага [35].

Дзякуючы энтузіязму З. Ярашэвіч-Пераслаўцаў у 1994 г. была арганізавана міжнародная канферэнцыя, якая дала пачатак сістэмнаму

вывучэнню кнігазбораў Радзівілаў [36]. Апошнія дасягненне радзівіліяны сёння – складзены А. Камісаравай і В. Гусевай каталог часткі нясвіжскай бібліятэкі, што была вывезена ў 1772 г. у Пецяярбург [37]. Перспектыву даследавання бібліятэк Радзівілаў мы звязваем перш за ўсё з падрыхтоўкай выдання захаваных у архівах каталогаў на гэтыя зборы, а таксама з агаясамленнем паасобных экземляраў старадрукаў, карт, нот і рукапісаў у розных кнігасховішчах свету з гэтымі каталогамі.

Яшчэ чакаюць свайго даследчыка бібліятэкі праваслаўных манастыроў. Дасягненні Л. Шчавінскай у вывучэнні кнігазбораў Супраля паказваюць плённасць і выніковасць гэтага кірунку.

Мастацтва кнігі

На сённяшні дзень звучылася кола даследчыкаў аздаблення беларускіх старадрукаў і рукапісаў.

Пасля таго, як, на вялікі жаль, перастаў працаваць над вывучэннем мастацтва кнігі В. Ф. Шматаў (апошняя яго манаграфія выйшла ў маскоўскім выдавецтве “Кніга” і прысвечана мастацтву кнігі Францыска Скарыны [38]), яго першай паслядоўніцай стала Марыя Ткачэнка. Але яе працы раскіданыя па зборніках, хаця гэта ўжо нарбак, які варты збірання ў адно манаграфічнае даследаванне [39].

Выдавецтва віленскай Акадэміі мастацтваў выпусціла ў 1998 г. шыкоўны альбом Й. Лішкевічэне з 389 ілюстрацыямі – графічнымі выявамі гербаў у кніжнай культуры ВКЛ XVI–XVIII стст. На жаль, гэтае грунтоўнае даследаванне не пазбаўлена недахопаў: аўтарка не выкарыстала гербы з кірылічных кніг, не сталі прадметам аналізу графічныя гербы на экслібрсах і намалёваныя ў кнігах ад рукі. Тым не менш, працу спадарыні Лішкевічэне пакуль можна лічыць узорнай у сваёй галіне [40].

Ужо чатыры гады таму пад шыльдай Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі выйшла кніжка аб мастацтве магілёўскіх старадрукаў [41]. Той, хто цікавіцца гісторыяй мастацтва і гісторыяй кнігадрукавання на Беларусі, мог купіць гэтую кнігу ў мінскай краме на праспекце, які некалі насіў імя Першадрукара – недалёка ад самой Акадэміі. Кніга ў мяккім пераплёце, ілюстрацыі няясныя. “Кніга, надрукаваная на радной мове...” (так на с. 4.) выйшла неадрэдагаваная і сабрала ў сабе парушэнні ўсіх магчымых правіл і норм мовы – няма скарачэння “у” пасля галосных, прапушчаны і перастаўлены літары, адвольна ўжываюцца канчаткі. На фоне такой граматычнай, фанетычнай і сінтаксічнай неўпарадкаванасці ўжо нельга разабрацца, ці сур’ёзна аўтарка лічыць, што магілёўскага мастака-гравёра і кнігадрукара Максіма Вошчанку трэба называць Вашчанкам (хаця і ў сучасных дакументах і на сваіх гравюрах, і кірыліцай і лацінкай ён падпісаўся “Вошчанка”). Аднак убачыўшы, што аўтар XVII ст. Поль Рыко (яго кнігу “Турэцкая манархія” ілюструваў Максім Вошчанка) названы Паўль Рык або П. Рыка (С. 7, 45, 47 і інш.) мы не можам давяраць аўтарцы. Не да лепшага і тое, што ў спецыяльнай працы адвольна абыходзіцца з напісаннем спецыяльных тэрмінаў. Нельга пагадзіцца з вызначэннем

“загаловачны ліст” замест “тытульнага аркуша” (С. 23), выкарыстаннем тэрмінаў “Эмналогій” замест “Эрмалой” (С. 89) і “Анфалегіён” замест “Анфалагіён” (С. 86), а таксама “Еўенская” друкарня замест “Еўеўская” (С. 15, 24, 26). Адносна гравюры на іл. 24 аўтарка піша, што паказана выява Эаана Хрысціцеля, хаця ў кнізе В. Шматава [42] тая самая асоба названа евангелістам Эаанам.

У працы А. Пікулік шмат дадаткаў, якія маглі б быць карыснымі: хроніка дзейнасці Магілёўскага Богаяўленскага брацтва, паказчык кніг магілёўскага друку, спісы медзярытаў і дрэварытаў Максіма і Васіля Вошчанка і Хведара Ангільейкі і інш. Недапрацаванасць кнігі не дазваляе, аднак, ім верыць – кожная дата, кожная назва можа быць перайначана.

А. Пікулік піша: “...да сённяшняга дня не аддалі даніну павягі дзясяткам майстроў друкарам, мастакам, гравёрам...” (С. 3) – але ці патрэбная ім такая нашая даніна і павяга, як у падрыхтаваным выданні? Кніга, што выдадзена пад эгідай Акадэміі навук – установы, да якой найдаўжэй захоўвалася ў народзе нейкая павяга, сімвалізуе fin de siècle – канец мінулага стагоддзя. Э далей, згодна з аднайменнай паэмай нобелеўскага лаўрэата:

«...з вуснаў замест радаснага “віват!”
злятае “вітават”.

Новага, сумнага часу поўня: Новы час! Сум і нудня!»

Дай нам Бог у XXI ст. для працы ў галіне сваёй культуры стварыць больш аптымістычны працяг.

Па ініцыятыве асобных устаноў, у т. л. выдавецтваў, на Беларусі час ад часу з’яўляюцца такія важныя праекты, як факсімільныя выданні помнікаў кніжнай культуры. Падрыхтоўка факсіміле вымагае прыцягнення спецыялістаў і выкарыстання ўсіх дасягненняў навукі, а гэта адбываецца не заўсёды. У выніку – недахопы, як лыжка дзёгцю ў бочцы кніжнага мёду. Прыкладам, напачатку XXI ст. фотатыпічнае выданне рукапіснай кнігі XIV ст. – Друцкага евангелія – ажыццявіла выдавецтва “Беларуская энцыклапедыя” [43]. Надрукаванае з чорна-белага мікрафільма са значным памяншэннем ад фармату арыгінала перавыданне аказалася непрыдатным для вывучэння аздобы, фанетычных асаблівасцяў і пунктуацыі гэтага найцікавейшага помніка. На рэпрадукцыі зусім згубіліся важныя для кнігапісца і чытача XIV ст. паметы (у тым ліку пунктуацыя) чырвоным колерам!

У кароткім артыкуле немагчыма закрануць усе колькі-небудзь значныя аспекты вывучэння кніжнай культуры Беларусі, якую мы бачым у кніжнасці ВКЛ (з 1569 г. у складзе Рэчы Паспалітай), потым заходніх губерняў Расійскай імперыі (уключаючы беларускамоўныя выданні і альбарутэніку сталічнага Санкт-Пецярбурга 1772–1918 гг.), потым кніжнасці БНР і БССР (1919–1991) і, нарэшце, РБ (пасля 1991), плюс “экстэрыёрыка”. Акумуляваць дасягненні і пры гэтым лепш убачыць нераспрацаваныя сюжэты і вызначыць накірункі руху гісторыка-кніжных даследаванняў магла б “Энцыклапедыя кніжнай культуры Вялікага княства Літоўскага” з міжнародным калектывам

аўтараў. Такая энцыклапедыя стала б вартым працягам пятага тому выдатнай працы Ададзіі Кавецкай-Грычовай да пяцідзесяцігоддзя яго выхаду [44].

Заўвагі

1. Ластоўскі В. Ю. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя / апрацаваў В. Ю. Ластоўскі. – Коўна, 1926.

2. Мы маем на ўвазе частку паказальніка Кніга Беларусі, 1517–1917 : зводны каталог. – Мн., 1986.

3. Рукапісы беларускіх татар аў канца XVII – пачатку XX стагоддзя з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі : каталог / уклад.: І. А. Ганчарова, А. І. Цітавец, М. У. Тарэлка. – Мн., 2003. – 55 с. : іл.

4. Drozd A. P. Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich / Drozd A., Dziekan M. M., Majda T. – Warszawa : Res Publica Multi Ethnica, 2000. – 84, 74 s. : il.

5. Мишкинене Г. Каталог арабскоалфавитных рукописей литовских татар / Мишкинене Г., Намавичюте С., Покровская Е. – Вильнюс, 2005. – 138 с. : ил.

6. З найбольшай паўнатай гэта адбілася ў шматтамавым “Словаре книжности Древней Руси”, які падрыхтавалі супрацоўнікі Аддзелу старажытна-рускай літаратуры Пушкінскага дома.

7. Щапов Я. Н. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. Вып. 1 / Я. Н. Щапов. – М., 1976.

8. Ясиновський Ю. П. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ю. П. Ясиновський. – Львів, 1996.

9. Мыльников А.С. О книговедческом методе в источниковедении (к постановке вопроса) / А. С. Мыльников // Книга. Исслед. и материалы. – М., 1972. – Сб. 25. – С. 19.

10. Жемайтис С.Г. К вопросу о происхождении и бытовании Киевской псалтири (1397–1518 гг.) / С. Г. Жемайтис // Хризограф. – М., 2005. – Вып. 2. – С. 126–138.

11. Морозова Н. Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.) / Н. Морозова, С. Темчин // Z dziejów monasteru Supraskiego : materialy międzynarodowej konferencji naukowej. – Białystok, 2005.

12. Smorağ-Różycka M. Ewangeliarz Ławryszewski / M. Smorağ-Różycka. – Kraków, 1999; Евсева Л. М. Афонская книга образцов XV в. : о методе работы и моделях средневекового художника / Л. М. Евсева. – М., 1998. – С. 109.

13. Шматаў В. Ф. Партрэт Яраполка ў мініяцюрах / В. Ф. Шматаў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1980. – № 4; Smorağ-Różycka M. Bizantyńskoruskie miniatury Kodeksu Gertrudy : o kontekstach ideowych i artystycznych sztuki Rusi Kijowskiej XI wieku / M. Smorağ-Różycka. – Kraków, 2003.

14. Кукушкина М. В. К вопросу о месте происхождения Радзивилловской летописи в списке XV в. / М. В. Кукушкина // Труды Отдела древнерусской литературы / РАН. Ин-т рус. лит. – СПб., 1997. – Т. 50. – С. 382–383.

15. Запаско Я. П. Пам’яткі кніжковага мистецтва. Українська рукописна

книга / Я. П. Запаско. – Львів, 1995.

16. Topolska M. B. Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XVI do XVIII wieku / M. B. Topolska. – Poznań ; Zielona Góra, 2002.

17. Савельева Е. А. “Литваника” XVI–XX вв. в собрании Библиотеки Российской Академии наук : каталог выставки / Савельева Е. А. и др. – СПб., 1997.

18. Jaroszewicz-Pieresławcew Z. Starowiercy w Polsce i ich księgi / Z. Jaroszewicz-Pieresławcew. – Olsztyn : Wyższa szkoła pedagogiczna, 1995. – 198 s.

19. Владимиров П. В. Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык / П. В. Владимиров. – СПб., 1888.

20. Cubrzyńska-Leonarczyk M. Oficyna Supraska (1695–1803) : dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów / M. Cubrzyńska-Leonarczyk. – Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1993. – 227 s. – (Prace Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej ; т. 3); Лабынцев Ю. А. Кирилловские издания Супрасьской типографии / Ю. А. Лабынцев. – М. : ГБЛ, 1978. – 56 с. – (В помощь сост. св. кат. старопеч. изд. кириллич. и глаголич. шрифтов : метод. указ. / Гос. б-ка СССР им. В.И.Ленина, Отд. ред. кн. ; вып.3); Cubrzyńska-Leonarczyk M. Katalog druków supraskich / M. Cubrzyńska-Leonarczyk. – Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1996. – 227 s. – (Prace Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej ; т. 4).

21. Лабынцев Ю. А. Описание изданий Несвижской типографии и типографии Василия Тяпинского / Ю. А. Лабынцев. – М., 1985; Клімаў І. П. Нарыс бібліяграфіі аб Васілю Цяпінскім / І. П. Клімаў // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі. – Мн., 1995. – [Вып. 1]. Дз. інш. працы гэтага даследчыка.

22. Čepienė K. Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai 1576–1805 : bibliografija / K. Čepienė, I. Petrauskienė. – Vilnius, 1979.

23. Iljaszewicz T. Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie (1575–1622) / T. Iljaszewicz. – Wilno, 1938; Зернова А. С. Типография Мамоничей в Вильне (XVII век) / А. С. Зернова // Книга. Исслед. и материалы. – 1959. – Сб. 1.

24. Зернова А. С. Белорусский печатник Спиридон Соболев / А. С. Зернова // Книга. Исслед. и материалы. – 1965. – Сб. 10; Зернова А. С. Первопечатник Петр Тимофеев Мстиславец / А. С. Зернова // Книга. Исслед. и материалы. – 1964. – Сб. 9.

25. Немировский Е. Л. Франциск Скорина : жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. – Мн., 1991.

26. Исаевич Я. Д. Новые материалы об украинских и белорусских книгопечатниках первой половины XVII в. / Я. Д. Исаевич // Книга. Исслед. и материалы. – 1977. – Сб. 34. – С. 152.

27. Różycki E. Nieznane szczegóły z życia białoruskiego drukarza Spiridona Sobola / E. Różycki // Rocznik Biblioteki Narodowej. – Warszawa, 1973. – S. 287–294.

28. Iljaszewicz T. Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie (1575–1622) / T. Iljaszewicz. – Wilno, 1938.

29. Narbutienė D. XVII a. Lietuvos lotynišką knygų sąrašas / D. Narbutienė, S. Narbutas. – Vilnius, 1998.

30. Шоцік В. Каталог выданняў XV–XVI стагоддзяў : з фондаў Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея / В. Шоцік, А. Саўчук, Г. Паўлоўская. – Слонім, 2003. – 232 с.

31. Киреева Г. Гродненские издания 18 века: к созданию ретроспективной национальной библиографии Беларуси / Г. Киреева // Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek) : paralele i różnice. – Katowice, 2004. – S.141–151.

32. Вынікі даследаванняў сабраныя ў зборніках: *Kultura książki ziem wsc-hodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek) : paralele i różnice.* – Katowice, 2004; *Lublin a książka.* – Lublin, 2004; *Белорусский сборник.* Вып. 1–3. – СПб., 1998–2005 і інш.
33. *Kawecka-Gryczowa A. Biblioteka ostatniego Jagellona. Pomnik kultury re-nesansowej / A. Kawecka-Gryczowa.* – Wrocław etc., 1988; *Савельева Е.А. Книги из библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа : каталог / Е. А. Са-вельева.* – СПб., 1994.
34. *Kowkiel L. Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku / L. Kowkiel.* – Kraków, 2005.
35. *Nierzwicki K. Die klosterbibliothek der kartause “sanctae crucis” in Bereza Kartuska / K. Nierzwicki.* – Salzburg (Austria), 2004. – (Analekta cartusiana ; № 198).
36. *Badania księgozbiorów Radziwiłłów : materiały międzynarodowej sesji, Olsz-tyń, 6-7 października 1994 r. / Ministerstwo kultury i sztuki. Biuro pełnomocnika rządu do spraw polskiego dziedzictwa kulturalnego za granicą ; red. tomu Zoja Jaroszewicz-Pierśławcew.* – Warszawa : Wójcicki, 1995. – 110 s. : il., portr.
37. *Собрание польских старопечатных книг в Славянском фонде БАН. Вып. 1: Несвижская ординатская библиотека Радзивиллов / сост. О. В. Гу-сева, Е. В. Комиссарова. – 2-е изд., испр., и доп. – СПб. : БАН, 2005. – 323 с.; Собрание польских старопечатных книг в Славянском фонде БАН. Вып. 2: Несвижская ординатская библиотека Радзивиллов (реконструкция по ар-хивным источникам) / сост. О. В. Гусева. – СПб. : БАН, 2005. – 368 с.*
38. *Шматов В. Ф. Искусство книги Франциска Скорины / В. Ф. Шматов.* – М., 1990.
39. *Ткачэнка М. І. Амбразская калекцыя даспехаў і гравіраваныя партрэ-ты Радзівілаў / М. І. Ткачэнка // Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння. – Мн., 1994; Яна ж: Невядомая гравюра Маці Боскай Свер-жаньскай // Матэрыялы да 100-годдзя з дня нараджэння Міколы Шчакаціхі-на, 1896–1940. – Мн., 1996; Яна ж: Эмблематычныя рысы ў гравюрным парт-рэце пачатку XVII ст. // Барока ў беларускай культуры і мастацтве. – Мн., 1998 і інш.*
40. *Liškevičienė J. XVI–XVIII amžiaus knygu grafika : herbai senuosiuose liet-uvos spaudiniuose / Jolita Liškevičienė.* – Vilnius, 1998.
41. *Пікулік А. М. Мастацтва магілёўскіх старадрукаў / А. М. Пікулік. – Мн. : Тэхнапрынт, 2002.*
42. *Шматаў В. Ф. Мастацтва беларускіх старадрукаў XVI–XVIII стст. / В. Ф. Шматаў. – Мн. : Тэхналогія, 2000. – Лл. № 103.*
43. *Друцк летапісны. Друцкае Евангелле. – Мн., 2001.*
44. *Kawecka-Gryczowa A. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Ze-szyt 5: Wielkie Księstwo Litewskie / Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., Kraje-wski W.* – Wrocław ; Kraków : Ossolineum, 1959. – 270 s.